

El mosaic de la memòria: una autoetnografia narrativa

Oriol Pi-Sunyer

Universitat de Massachusetts a Amherst (EUA)

Aquest assaig és un intent de transformar el meu jo antropològic en text etnogràfic, un exercici que parteix implícitament d'una visió de l'etnògraf com a passafronteres professional, una persona que es dedica a una recerca de coneixements culturals que porta a la reconfiguració de la pròpia identitat. Encara que no sempre es reconegui, aquesta dualitat o multiplicitat d'identitats va lligada de manera important a la vivència de l'exili. En tant que el fill més petit d'una família exiliada, vaig passar per un procés de canvi social i cultural accelerat i involuntari: al cap de tres anys ja havia viscut a Espanya, França i Anglaterra; i més endavant vaig marxar d'Europa per anar a Amèrica. El subtext d'aquest escrit és que l'antropologia, el desplaçament, i la migració funcionen de forma similar. Tots tres fenòmens imposen una necessitat de viure i d'aprendre, i en qüestions d'identitat, de veu, i de formació de subjectivitats tenen una importància cabdal. L'autoetnografia serveix d'eina per posar de manifest la naturalesa múltiple i complexa de tota forma d'identitat.

This essay should be read as an attempt at transforming an anthropological self into ethnographic text. Implicit in the whole exercise is the assumption that the ethnographer is a professional border-crosser, someone engaged in a search for cultural knowledge that leads to a reconfiguration in selfhood. This feature of identities that become dual or multiple is also a critical — although not always recognized — part of the experience of exile. As the youngest child of an exile family, I underwent a process of accelerated cultural and social change: Spain, France, England, all within the span of three years, and of course, not by choice; later I would leave Europe for the New World. The subtext of this paper is that anthropology, displacement, and migration work in rather similar ways. All impose a need to live and learn, and are critical to questions of identity, voice, and the formation of subjectivities. Autoethnography should help to foreground the multiple and complex nature of all selfhood.

Identitats

Aquest és un assaig sobre records, narratives i identitats, tots tres, al meu parer, estretament interrelacionats. El temps en si mateix es conceptualitza mitjançant les nostres categories culturals, i el record individual sempre comporta dimensions col·lectives i personals alhora. Mentre els artefactes i els textos del passat tenen un caràcter concret, la seva "veu," la seva significació, sempre és fruit d'un acte interpretatiu, sigui conscient o inconscient. Breument, estic molt d'acord amb l'afirmació de Stuart Hall (1996:170): "no pot haver-hi cap 'retorn' o 'recobrament' del passat ancestral que no visquem a través de les categories del present."¹

A més, jo afegiria que, com observa De Jorio (2002:1), «el procés de recordar i les seves formes d'expressió orienten les accions i les emocions de les persones.» És un fenomen prou reconegut que els indrets de la memòria són d'una importància cabdal en la consciència col·lectiva (Bruner 1996; Gupta and Ferguson 1992; Nora 1989). També hem de recordar que els col·lectius "proporcionen als individus un marc de referència dintre del qual es localitzen els seus records" (Connernton 1989:37). Així que les persones normalment fan servir trops històrics i geogràfics per tal d'auto-situar-se i fer-se entendre millor: "D'on és vostè?" és, sens dubte, el més freqüent dels intercanvis inicials entre persones que s'acaben de conèixer. La relació entre el passat i el present és, doncs, una relació dialèctica, així com la relació entre l'individu i la societat.

Generalment, el concepte de nar-

Traducció: Susan M. DiGiacomo. Fundació Sant Joan de Déu, Barcelona i Universitat de Massachusetts (EUA)

rativa que utilitzo aquí es refereix a les històries que s'expliquen sobre una societat o un col·lectiu, i sovint se centren en els seus orígens o trets més característics. Els indis maia de Quintana Roo, per exemple, s'identifiquen i se situen respecte a un ric passat mític i històric a gran escala, reinventant constantment la seva cultura i a ells mateixos alhora (Pi-Sunyer 2002:222-227). Les narratives personals, d'un temps i un lloc determinats – memòries i autobiografies – formen una subcategoria de narratives de la memòria. Una vegada més, s'ha de remarcar el fet que el passat és constitutiu en la formació de la identitat personal, un procés que s'ha anomenat "identitat narrativa" (Somers 1994). Si la narrativa personal no és, ni de molt, un gènere nou, sembla un gènere característic de la modernitat; com escriu McAdams (1993:5), «en el món modern en el qual vivim tots, *la identitat és una història de vida.*» No m'incomoda aquesta aproximació; al contrari, em sembla útil a l'hora d'intentar d'explicar una vida plena de transicions i revolts, i un concepte de mi mateix que mai no s'ha conformat amb una noció restrictiva de la identitat. Naturalment, en tant que antropòlegs, tots som contistes professionals, contes suposadament sobre els altres, però sospito que també sobre nosaltres mateixos.

Antecedents

No és gaire sorprenent que, havent nascut i crescut durant les dècades turbulentes de mitjan segle xx, hagi adquirit de bastant jove una consciència de la realitat i la importància del fet de viatjar i del des-

El temps, en si mateix, es conceptualitza a través de categories culturals; en aquest sentit, el record individual sempre comporta a la vegada dimensions col·lectives i personals. Fotografia del passaport (1938): Oriol Pi-Sunyer amb la seva mare.

plaçament. Els dos quedaven reflectits en conceptes culturals, històries familiars, i la parla quotidiana, i matisats per l'ambient familiar i el rerefons de la classe social. Però tot i el pes específic d'aquest ambient de mitjan segle xx, moltes famílies europees ja havien desenvolupat vincles globals (i els imaginaris corresponents) generacions abans que es comencés a parlar de la "globalització" (Pi-Sunyer i DiGiacomo 1999). Tot això implica que de petit, en el meu temperament hi van influir tant unes circumstàncies molt específiques i immediates, com un conjunt de conceptes i coneixements culturals de molta profunditat temporal.

De jove, el meu besavi matern marxà de Catalunya per anar a Cuba durant els anys 1860, una opció bastant lògica per a un jove de poble petit sense gaires expectatives locals. Anys després, ja casat i tornat a establir a Catalunya, envià el seu fill gran, el meu avi matern, primer a Cuba i després a Anglaterra perquè aprengué les pràctiques empresarials modernes. A la família del meu pare no es donava tant aquest fenomen, però a principis del segle xix hi havia molts mariners i patrons. Tot plegat, sembla que tots dos llinatges, originaris de

1. Nota de la traductora: traducció meua al català de l'original en anglès, com és el cas també per les altres cites de fonts escrites en anglès.

Tant la relació entre individu i societat com la del passat amb el present són dialèctiques: els col·lectius i els entorns, culturals o naturals, proporcionen als individus un marc de referència dintre del qual es localitzen els seus records. Pintura de la costa catalana de l'Empordà, referent de primer ordre per a l'autor.

L'Empordà (una terra i una zona marítima de pas), comptaven amb bastant coneixement directe d'allò que la gent d'aquell temps en deia *ultramari*.

Era encara més freqüent el desplaçament o la residència a l'estranger. Abans de la primera guerra mundial, la meua mare i els seus germans estaven acostumats a creuar la frontera entre Espanya i França, de vegades per visitar familiars i de vegades per qüestions de negocis. No només la família de la meua mare i altres famílies que vivien prop de la frontera sinó també molts catalans, especialment els que tenien estudis, parlaven bé el francès, que gaudia del privilegi de ser la llengua de comunicació internacional per excel·lència. Donades aquestes circumstàncies, quan els meus futurs pares van decidir de casar-se l'any 1913, els semblava natural i idoni fer el viatge de nuvis a París, la capital de la cultura francesa que tant admiraven.

Si mirem aquests antecedents des

d'una perspectiva antropològica i postcolonial, el que em crida més l'atenció és que, fins i tot durant el segle XIX, s'hi troben rastres de processos i vincles globals els orígens dels quals remunten a l'època de l'hegemonia ibèrica. A principis del segle XIX, Espanya ja havia perdut les seves colònies a les Amèriques, i Filipines i les colònies del Carib es perdrien després de la guerra del 1898. Però al tombant del segle XX la societat catalana continuava marcada per aquestes influències; per exemple, i aquí torno a parlar en clau personal, la casa que féu construir el meu besavi a la Jonquera quan tornà de Cuba té moltes influències arquitectòniques del Carib: té un gran jardí tancat, sostres molt alts, persianes amb llistons mòbils per tal de facilitar la ventilació, i parets gruixudes. Una casa idònia per al tròpic, però un disseny no gaire ajustat al clima del Prepirineu, on els hiverns són durs. Durant la Guerra Civil espanyola (1936-39), vaig viure dos anys en aquesta casa, que aleshores havia esdevingut la llar de la meua àvia vídua.

El record que tenim de la Guerra Civil els espanyols que la visquérem és de privació i de molta inquietud. Recordo el temps viscut a la Jonquera amb especial tendresa com un interval molt especial, ja que la casa i els seus continguts tenien el seu propi encant i m'apassionaven les històries de Cuba, i dels bandolers i contrabandistes que hi anaven associades. Amb els altres nens del poble, miràvem els camions i autobusos de les brigades internacionals que arribaven des de França. Aclamàvem els voluntaris, cridàvem "No pasarán!" i altres eslògans

antifeixistes, i naturalment, els que van venir a derrotar el feixisme ens premiaven amb xocolata. La meva cosina Margaret, que va heretar la casa, em diu que aquest poble fronterer ara té una població substancial d'immigrats que inclou un col·lectiu d'uns 80 equatorians recentment arribats. Per tant, els vincles antics d'ultramar persisteixen, encara que de formes noves. A tall de conclusió, doncs, un component important de l'entorn cultural de la meva primera infantesa era una consciència del fenomen diaspòric que es pot traduir com «l'Atlàntic ibèric,» un terme modelat sobre el llibre seminal *The Black Atlantic* de Paul Gilroy (1993).

Innumbrables famílies catalanes i espanyoles compartien gran part d'aquest marc de referència general (Nadal 1991: 176-183; Sánchez-Albornoz 1988). Sobretot durant la segona meitat del segle XIX i els primers anys del segle XX, es va produir un èxode de gent jove, principalment a les Amèriques, de manera que l'expressió «fer l'Amèrica» encara perdura al lèxic com a fòssil lingüístic.

Rutes i transicions

La meva generació, però, és diferent de la dels meus pares. Sóc producte dels anys 1930 i 1940, nascut a Barcelona en el si d'una família professional que mantenia uns lligams amb el món ancestral marítim i rural que eren (i encara són) principalment literaris, nostàlgics i estacionals. Expressat d'una altra manera, la meva família d'origen no hi passava la majoria del seu temps ni tampoc s'hi guanyava la vida. Potser en part per aquesta raó –l'allu-

nyament d'aquests pobles i paisatges de les necessitats i preocupacions quotidianes– estaven tan carregats de significats simbòlics i afectius. Podem tornar a establir-nos lluny de casa, i ens autolocalitzem independentment de l'espai i el temps; però aquests indrets de la memòria conserven una importància individual i col·lectiva potser més acusada avui dia que no pas en el passat com a conseqüència del globalisme, i són un fenomen de la modernitat, sobretot del romanticisme occidental (Fred 1995; Herzfeld 1987; Löfgren 1999). En aquest cas, uns indrets d'història familiar funcionen també com a expressions idealitzades del país i de la nació (DiGiacomo 1987; McDonogh 1986; Pi i Sunyer 1976; Pi-Sunyer 1986). Sens dubte, aquesta amalgama de la memòria i la representació cultural va influir en el meu desig inicial de tornar a visitar Roses, el poble on havíem estiuejat quan era petit.

Si bé havia nascut en el si d'una família urbana de classe mitjana, les característiques específiques de la meva família són força rellevants donat el propòsit d'aquest assaig. A la família del meu pare hi ha moltes generacions de metges, inicialment metges de poble, incloent-hi el seu pare i el seu avi. Els seus dos germans també estudiaren medicina, però ell es llicencià com a enginyer, i al cap d'una dècada els seus interessos s'havien ramificat a la nova disciplina de les ciències econòmiques, l'activitat docent i el periodisme.

Ja tenia, doncs, un historial molt variat quan, a quaranta i tants anys, es començà a interessar per la política, una opció que li portaria mol-

tes conseqüències a ell personalment i també a la seva família. Després de la proclamació de la Segona República espanyola a l'abril del 1931 –un esdeveniment que l'historiador israelià Shlomo Ben-Ami (1984) identifica com «el punt culminant d'un procés d'evolució social»– fou elegit diputat a les *Cortes*. Durant els vuit anys posteriors tingué una sèrie de càrrecs polítics, incloent-hi els de ministre de Treball i alcalde de Barcelona. El que recordo d'aquells anys és que la vida familiar estava íntimament lligada a la vida política i les nombroses crisis a través de les quals passà la Segona República.

Al cap de tres anys d'una guerra civil brutal, la situació política arran de la desfeta de la República l'any 1939 també ens condicionaren les opcions. Afortunadament, nosaltres i molts altres familiars ens poguérem escapar a França. El meu pare travessà els Pirineus el dia 5 de febrer de 1939, just abans de l'arribada de les tropes franquistes. Els que havien fet el servei militar –el meu germà, quatre cosins i dos futurs cunyats– creuaren la frontera a través de les muntanyes nevades més o menys per les mateixes dates. La meva mare, les meves dues germanes i jo havíem estat evacuats l'any 1938. Més endavant, els meus pares decidiren refugiar-se a Anglaterra, i les autoritats britàniques es mostraren complaents amb nosaltres; no tothom tingué tanta sort. Mig any abans que Gran Bretanya i França declararessin la guerra contra Alemanya després que Hitler envaís Polònia, anàrem a Anglaterra, un país que desconeixíem gairebé del tot, però ens feia por el tractament execrable a què els refugiats espa-

nyols foren sotmesos a mans de les autoritats franceses.² En aquell moment ens pensàvem que l'estada a Anglaterra duraria potser un parell d'anys a tot estirar, però acabàrem quedant-nos-hi fins principis dels anys 1950.

Com resumir aquells anys d'infància? Sota circumstàncies normals, la primera dècada de vida posa els fonaments –familiars, locals, temporals i culturals– de tot el que es desenvoluparà després en el mateix entorn. És cert que això es produí en el meu cas fins un cert punt, i sense la ruptura de la guerra i de l'exili, m'hauria fet adult en l'ambient burgès que he descrit. Però no fou possible, i la confusió, les inquietuds i les expectatives d'aquest període crític de la història moderna espanyola i europea em marcaren, manifestant-se potser sobretot com a consciència política precoç.

Un altre component formatiu que vull assenyalar és una capacitat precoç per entendre que el futur mai no és del tot previsible. En part, això és la conseqüència d'haver sobreviscut dues guerres, però d'altres vivències ho reforcen. Ser refugiat –formar part d'una categoria de persones especialment vulnerables– és una condició que fins i tot una criatura arriba a comprendre de seguida. Jo ja ho entenien quan érem a França, on de vegades fèiem una vida gairebé nòmada i teníem sempre present la possibilitat de ser detinguts o deportats. Els refugiats sempre expliquen històries sobre el paper determinant de l'atzar i errors de càlcul: les conseqüències de perdre un tren, el preu pagat per haver ajornat una decisió.

Generalment, tinguérem sort.³

2. Vilanova (1998) ha publicat una col·lecció de cartes d'internats en camps de concentració enviades al meu pare durant l'any 1939. Aquestes cartes constitueixen una microhistòria d'una població relativament desconeguda de presos. Sotmesos a un règim brutal, molts d'ells moriren malalts i abandonats.

3. Per a nosaltres, el fet de creuar la Mànega fou decisiu perquè si no ho haguéssim fet, ens hauríem trobat atrapats a la França ocupada. No hauria estat simplement una qüestió de passar privacions i estretors; per al meu pare hauria pogut representar la diferència entre la vida i la mort.

Per a nosaltres, la Guerra Civil s'acabà amb el col·lapse del front català, i en aquell moment ens estàvem preparant pel trasllat a Moscou, ja que el meu pare havia estat nomenat ambaixador espanyol a l'URSS. Altra vegada, el moment oportú: si la República hagués aguantat uns quants mesos més, hauríem passat la segona guerra mundial, i sens dubte molt més temps, a la Unió Soviètica. Fins i tot l'any 1940, ja establerts a Anglaterra on les notícies que ens arribaven eren més aviat de valeroses derrotes britàniques que no pas de victòries, pensar que haguéssim pogut anar a parar a Moscou no ens consolava gens ni mica. Quan la guerra arribà en forma del bombardeig de Londres –el *blitz*– va ser terrorífic, perillós i enormement penós per a la població civil, però per a nosaltres tenia una dimensió afegida, col·lectiva: era una experiència compartida amb tots els londinencs de totes les condicions socials. Per a la nostra família, Londres en temps de guerra, tot i el racionament i l'escassetat en general, representava un refugi, fins i tot un espai de tranquil·litat psicològica. Tant és així que en el moment més crític de la guerra, el meu pare (Pi i Sunyer 1977) començà a escriure un llibre sobre els parcs de Londres, tranquils i verds enmig de la guerra.

L'escola

Si França, per difícil i perillós que fos, era un univers cultural conegut, Anglaterra era un país totalment estranger per als meus pares i germans, començant pel fet que molts professionals eren anglòfons

La Guerra Civil espanyola i l'exili van ser determinants per a la vida personal i familiar de la família Pi-Sunyer.

monolingües. En altres escrits (Pi-Sunyer 1994:59; Pi-Sunyer 2001:21), he explicat la decisió de tota la família, des dels més grans fins als més petits, d'inscriure's en un curs intensiu de llengua i cultura anglesa que feien dues germanes d'una certa edat a la petita acadèmia que tenien a casa seva. Per a elles devíem representar un projecte especial; per a nosaltres, les dimensions reduïdes i l'atenció personalitzada era exactament el que ens feia falta per adquirir coneixements culturals essencials. Hi devíem anar, a aquest establiment dicken-sià, durant uns quants mesos de forma irregular, i per a mi representava superar la segona gran barrera cultural i lingüística en el transcurs d'un any. De l'escola on anava a París encara conservo el certificat d'aprovat, un *Témoignage de Satisfaction* molt *art déco*. Un cop a Anglaterra, el francès que havia après sense llàgrimes desaparegué gairebé sense deixar rastre gramatical, i

El pare d'Oriol Pi-Sunyer, Carles, amb els membres del Consell Nacional de Catalunya a Londres (d'esquerra a dreta): Ramon Parera, Carles Pi i Sunyer, Fermí Vergés, Josep Trueta i Josep M. Batista i Roca.

perquè era tan jovenet vaig passar ràpidament a l'anglès.

Al cap de molts mesos vivint a Clapham, als afores de Londres al sud del Tàmesi, on havíem llogat una casa, ens traslladarem a un pis a Hampstead, un barri al nord-oest de la ciutat. Un cop allà, l'escola passà a ser una qüestió prioritària, ja que anava molt endarrerit, després de perdre més d'un curs sencer. Per raons que mai no he arribat a entendre del tot –possiblement es tractava de la seva proximitat de casa– els meus pares escolliren una escola de monges, Sta. Agnès, on els alumnes eren majoritàriament d'origen irlandès. Era més traumàtic per als meus pares que no pas per a mi. Els alumnes, nois i noies de classe obrera, només volien deixar l'escola als catorze anys per poder començar a treballar. Hi vaig aprendre poc, i crec que el rendiment acadèmic dels meus companys de classe no devia ser gaire millor que el meu.

No trobo cap carta escrita durant aquells dos anys quan anava a Sta. Agnès, i és ben possible que no n'hi hagués, però crec que el que més preocupava els meus pares no eren qüestions escolars sinó el procés de socialització que hi vivia. Les monges eren molt severes, sempre amb la regla a la mà, i els alumnes uns gamberros per a qui gairebé tot es podia convertir en una qüestió d'honor, i per tant, un motiu per barallar-se. Els nois (i les noies) s'agrupaven en colles que es congregaven a llocs específics, de vegades edificis que havien estat bombardejats. La lleialtat als companys de la colla era per sobre de tot. En la seva memòria, *Child of the War* (1987), George MacBeth, que passà la seva infantesa a la ciutat de Sheffield, explica molts episodis de violència escolar, i és molt probable que representés un fenomen generalitzat. Al cap de tants anys resulta difícil saber exactament què els preocupava tant als meus pares, però podia haver estat relacionat amb el fet que els fills de la burgesia barcelonina (i espanyola en general) s'educaven en un ambient privilegiat i sobreprotegit. Certament els xocava molt veure'm tornar a casa lluint un assortiment de cops i morats, i de vegades amb la roba estripada. Potser el més inquietant per a ells, ja que d'aquests episodis mai no en vaig sortir greument lesionat, era que entrava a formar part d'un món de violència casual.

Uns amics anglesos els aconsellaren que m'enviessin a un internat, una solució que comportava molts beneficis: jo viuria fora de Londres, on encara queien les bombes; se simplificaria l'economia domèstica, i sobretot m'oferia la

possibilitat d'una educació de qualitat. El problema eren els diners. Molt més endavant, vaig saber que el meu pare havia escrit una carta al director de Maiden Erleigh, una escola petita al nord de Londres, explicant que volia seguir els consells dels seus amics anglesos i matricular-hi el seu fill petit, però com a refugiat que es guanyava la vida escrivint guions per al programa de la BBC dirigit a Amèrica Llatina, no disposava de suficients recursos econòmics.

En aquell moment i donades les circumstàncies materials, devia anar molt a favor nostre el fet que el meu pare treballava en una institució nacional prestigiosa, i es dedicava a explicar a un públic estranger la resistència britànica a l'Eix feixista. Quan es tancà l'escola, l'any 1945, uns quaranta alumnes foren convidats a traslladar-se a St. Lawrence College, un internat (*public school*) conegut a la costa de Kent, al sud-est del país. Un cop més, el meu pare pogué aconseguir un ajut econòmic. Tinc la correspondència entre ell i el director de l'escola, i el que més em crida l'atenció és la dignitat i l'amabilitat d'aquestes cartes, qualitats que es manifestaven especialment en les ganes de tots dos de trobar una solució. El resultat fou una beca que em pagava gairebé la meitat de la matrícula. Les dues escoles s'assemblaven quant a estructura i filosofia pedagògica, i totes dues em proporcionaren la meua educació secundària; per qüestions d'espai em limito a tractar de St. Lawrence College. A mesura que em feia gran, doncs, em vaig anar transformant en britànic, però de forma particular i d'una

manera característica d'un moment determinat.

Els llibres de la col·lecció Harry Potter i les pel·lícules que se n'han fet, amb tots els seus anacronismes intencionats, simplifiquen molt la tasca d'explicar els internats britànics, que eren, i encara són, institucions dissenyades per educar i socialitzar els fills de les classes mitjanes i altes. Les prioritats que establí Thomas Arnold, el cèlebre director de Rugby als inicis del segle XIX –principis religiosos i morals, una conducta de senyor ben educat i aptitud intel·lectual– encara no es consideraven caducades en els anys 1940. La pedagogia es basava en la teoria que no només el caràcter individual dels nois sortia beneficiat d'un règim de viure, treballar i estudiar junts, sinó que els seus sentiments col·lectius també en sortien reforçats. Els esports –*games*– posaven de manifest els ideals complementaris d'individualitat i solidaritat social: ens havien d'infondre les virtuts del joc de conjunt i premiar la traça individual. El llenguatge quotidià era farcit de metàfores esportives, i la vida era conceptualitzada com un joc, un partit en què s'havia de jugar net. El sistema de residències escolars (*houses*) era un altre vehicle que canalitzava sentiments col·lectius i rivalitats saludables des del primer dia; a cada nouvingut (*new boy*) se li assignava una residència. Les residències no eren simplement espais amb nom propi on els alumnes vivien i treballaven, sinó entitats socials amb caràcter i tradicions propis, petites comunitats regides per un mestre resident (*house master*) i ordenades jeràrquicament segons edat i, en menor grau, talent.

L'escola com un tot també tenia història pròpia i les seves singulars tradicions inventades. Fundada l'any 1879, semblava (una característica que tenia en comú amb altres internats anglesos) més antiga del que realment era. L'arquitectura era gòtic victorià, i la seva divisa (*In bono vince*) era en llatí, com també ho era la cançó, i el parlar dels alumnes era farcit de paraules i frases fetes també en llatí. Els dies assenyalats –els diumenges, quan anàvem a l'església– els alumnes vestíem de franel·la grisa i els mestres portaven vestidura universitària. La imatge no és de gent excepcionalment elegant (la guerra havia estat llarga i dura, i la postguerra era molt austera) sinó d'un temps i d'un país on la manera de vestir tenia una importància que ha perdut avui dia.

El programa d'estudis també era el típic d'aquell país i d'aquells temps: literatura anglesa, matemàtiques, llengües modernes (vaig optar per estudiar el castellà), geografia, història, història de l'art i ciències. Segons els butlletins trimestrals, sembla que era un noi alegre i consciencios –«Al llarg del trimestre s'ha esforçat molt i ha jugat bé» era un comentari bastant típic– però no era cap erudit. Alguns mestres es mostraven preocupats, i dubtaven de la meua capacitat de passar l'Oxford and Cambridge School Certificate, l'examen que em permetria accedir o a un lloc de treball decent o a la universitat, però ho vaig aconseguir, i també vaig passar l'examen de selectivitat per matricular-me a la Universitat de Londres.

Crec que els continguts del programa d'estudis tenien menys im-

portància quant al meu desenvolupament intel·lectual que no pas com s'ensenyaven i com lligaven amb l'economia moral de l'escola. St. Lawrence no figurava entre les escoles de renom, com ara Eton o Winchester, que tanta influència tenien en la societat britànica. Tenia uns orígens més modestos com a escola afiliada a l'Església anglicana, i conservava un caràcter religiós malgrat les procedències variades dels alumnes. Molts dels mestres i el director eren pastors anglicans, els trimestres reflectien el calendari litúrgic i els alumnes anaven cada dia a l'església i estudiaven història sagrada. Per a un noi de família culturalment catòlica però laica, aquest món de *communitas*, història eclesiàstica i immersió en l'Escriptura era emocionant i estimulants, àdhuc exòtic. Era la meua primera exposició seriosa a la religió, cosa que no estava gens malament com a base per a un futur antropòleg. En una època en què l'Església anglicana encara exercia molta autoritat moral i anava estretament lligada als sentiments i rituals nacionals, la religió també ens proporcionava un llenguatge *cultural* compartit, derivat de la versió King James (publicada l'any 1611) de la Bíblia. Al cap i a la fi, el que se'ns ensenyava era una certa idea del que era Anglaterra.

Respecte al context més ampli de la meua educació, em sembla que la intuïció de l'autor francès Pierre Maillaud (1946:68) té molt mèrit: «El fil conductor del pensament anglès és la tradició de romanticisme ètic que va començar amb el Satanàs de Milton i encara conserva avui dia part del seu vigor.» Aques-

ta visió de la bona societat, i el que la podia posar en perill, podia prendre forma literària (pensem en Blake i Tolkien) però també formava part d'una fe generalitzada i profunda de la gent anglesa normal i corrent, que depèn del concepte d'un ordre social arrelat i orgànic, no imposat des del dalt. George Orwell (citat a Hebdige 1996:128-129), escrivint just després de Dunkirk, intenta retratar el caràcter anglès en un moment de desesperació –entusiastes de *hobbies* i bricolatge, una nació d'amants de les flors, col·leccionistes de segells i col·lombòfils– i afirma que «Tota la cultura genuïna està centrada en coses extraoficials encara que siguin comunals –la taverna, el partit de futbol, el jardí de casa, la llar de foc i 'una bona tassa de te.' Amb aquestes ratlles, Orwell capta gran part del rerefons no explícit de la meva educació.

La guerra i l'Imperi britànic

Tant cronològicament com emocionalment, la meva vida escolar a Anglaterra està indistricablement lligada amb la Segona Guerra Mundial. Quan ens havíem establert a Londres, i el meu pare havia trobat una feina estable, la guerra ja no era una cosa distant o abstracta sinó que la teníem literalment per sobre el cap. Fòrem testimonis de la Batalla d'Anglaterra, visquérem el bombardeig de les ciutats angleses (de les quals Londres era un dels objectius principals) i, a les acaballes de la guerra, estiguérem bombardejats pels prototips de les actuals armes de destrucció massiva: les bombes V-1 (que se'n deien *buzz-bombs*) i

La possibilitat de veure altres "modes de vida" permet, a més de prendre consciència de la realitat, adonar-se de la importància del viatge i del desplaçament. Oriol Pi-Sunyer, ca. 1948, com a col·legial anglès que visqué el model de formació tradicional dels interns anglesos, model que no havia caducat encara a la dècada de 1940.

els coets V-2. Això també formava part de la meva educació. Tots els meus contemporanis que ho visqueren en directe s'han vist obligats a reflexionar-hi, i crec que molt pocs s'han fet pacifistes com a conseqüència.

La meva família va viure la Segona Guerra Mundial com una continuació de la *nostra* guerra, per cert a escala molt més gran, però per a nosaltres era una altra guerra justa. Com a refugiats republicans, teníem molt en comú amb les altres víctimes del feixisme: els polonesos, francesos i d'altres que s'havien escapat de l'ocupació nazi per continuar lluitant des del Regne Unit. Des de la caiguda de França fins a la invasió alemanya de Rússia, els únics que s'havien mantingut fora de l'òrbita feixista eren Gran Bretanya, el seu Imperi, i la Commonwealth, una situació que trobàvem paradoxal. D'una banda, Anglaterra era el centre de la resistència al feixisme; però alhora Londres era una metròpoli imperial. Fins al 1947 i la partició de l'Índia, Gran Bretanya

tenia més territori i més població sota el seu domini que qualsevol altre govern en qualsevol moment històric. En l'espai d'una sola generació entre la independència de l'Índia i la de Rhodèsia del Sud (ara Zimbabwe) l'any 1980, s'acabà no només l'Imperi britànic, sinó també una visió del món i una identitat que eren, crec, molt més complexes del que generalment es reconeix.

La Gran Bretanya que he descrit conservava una sensació de privilegi imperial que era transversal, compartit per totes les classes socials, malgrat que els seus crítics, molts d'ells erudits distingits, es van fer sentir. Reforçaven l'Imperi una mitologia i iconografia de cuirassats, governadors colonials amb plomall, regiments ètnics colonials i esports inequívocament britànics. De petit, col·leccionava les estampes de la reial marina de guerra que acompanyaven els paquets de tabac. Més endavant, els meus amics i jo ens vam convertir en afeccionats de distintius i insígnies militars. Guardava aquests objectes, junt amb un minixèrcit de soldats de plom i una col·lecció immensa de metralla, aletes de bombes alemanyes, i trossos d'artilleria antiaèria en una caixa sota el meu llit. Cada matí després d'un atac aeri, els nens de Londres sortien al carrer en busca de les millors peces.

El que tenia sota el llit és un petit exemple gràfic dels vincles que anava establint entre Imperi i guerra. No és que em sentís especialment "imperial," sinó que, a mesura que em feia gran, "l'Imperi" em proporcionava un sistema per entendre el món més enllà d'Anglaterra, cosa que no ens hauria de sorprendre. Al començament d'aquest assaig

vaig comentar una experiència diaspòrica, la dels catalans i espanyols. De forma semblant, l'Imperi britànic, des de mitjan segle XIX fins a mitjan segle XX, es pot conceptualitzar com un immens món interconnectat amb formes socials, institucions i àdhuc sentiments compartits. El que vull subratllar és que el concepte de "britànic" tenia una dimensió global, i hi havia diverses possibles maneres de ser britànic.

Una cosa digna de remarcar, per exemple, és que durant la Primera Guerra Mundial, Mahatma Gandhi reclutava soldats per a l'exèrcit de l'Índia perquè creia que això permetria que l'Índia aconseguís l'autonomia dins l'ordre imperial, una condició política semblant a la del Canadà o d' Austràlia. Jawaharlal Nehru, el líder que aconseguiria la independència, va estudiar a Harrow, la mateixa escola on va estudiar Winston Churchill. Sense ser "britànics" de manera senzilla, tots dos coneixien aspectes clau de la cultura britànica. Un exemple més: fa mig segle (el 29 de maig de 1953), una expedició britànica encapçalada per Sir John Hunt féu el cim d'Everest. Els dos escaladors que feren la pujada final, Tenzing Norgay i Edmund Hillary, eren del Nepal i Nova Zelanda respectivament. La notícia arribà a Londres la vigília de la coronació de la reina Isabel II, cosa que li proporcionava un valor afegit dramàtic i simbòlic com a gesta britànica. A Gran Bretanya ningú no qüestionava la identitat britànica de Hillary, ni tampoc el fet que era de la Nova Zelanda. L'historiador Simon Schama (2002:553) ha comentat aquesta identitat àmpliament concebuda i el conjunt de vivències «dels que

hagin compartit el destí d'imperi,» entre ells «jueus originaris d'indrets llunyans... com el meu pare.»

Per a mi, un català transformat en anglès però sense haver perdut de vista el món més enllà de les Illes britàniques, l'atractiu d'aquest model era considerable. Al començament dels anys cinquanta, ja era evident que la meua família no tornaria a Espanya en un futur previsible. Ateses aquestes circumstàncies, em vaig plantejar la possibilitat de quedar-me a viure al Regne Unit i optar per una carrera militar, una sortida professional que havien escollit molts dels meus companys d'escola.

Marxar d'Europa

No em vaig quedar a Anglaterra ni tampoc vaig optar per fer-me militar. El curs que vaig fer a la Universitat de Londres estudiant ciències econòmiques havia estat poc memorable. Vaig aprovar totes les assignatures, però només vaig gaudir

d'història econòmica. Algunes sortides sí que se'm van presentar. Els meus pares ja havien marxat cap a Veneçuela, on el meu pare començava una tercera o quarta carrera com a funcionari al departament de normes industrials. Tenia altres familiars, entre ells les meves dues germanes, a l'altra banda de l'Atlàntic. Anglaterra no havia perdut el seu atractiu, però a principis dels anys cinquanta el país ja no era el que havia estat feia només uns quants anys. S'havia guanyat la guerra, però a un cost humà, material i polític elevadíssim. Oficialment, el país passava per una etapa "d'austeritat," resultat d'un deute nacional massiu. Recordo aquells temps com una època grisa, no pas infeliç però sense gaires possibilitats. Potser m'hi hauria quedat si l'inici de la meua carrera universitària hagués estat més prometedor. Però quan els meus pares van oferir de pagar-me el passatge, ho vaig acceptar i em vaig embarcar al paquebot francès *Colombie* cap a Veneçue-

La família Pi-Sunyer va viure la Segona Guerra Mundial com una continuació de la Guerra Civil espanyola. Fotografia: avió alemany sobre Londres.

la el dia 11 de setembre de 1952. Crec que d'alguna manera en el moment de prendre aquella decisió vaig arribar a la majoria d'edat; havia girat full.

El que tenia previst era retrobar els pares i la meva germana Núria a Caracas i «fer quelcom» a la universitat. Però el dictador d'aquella època, el general Marcos Pérez Jiménez, havia clausurat les universitats per «raons de seguretat» i com a conseqüència vaig haver d'ajornar els estudis. Mentrestant, assaboria els plats fenomenals que ens servia la meva mare, sobretot els deliciosos peixos del Carib i moltes fruites tropicals de les quals desconeixia l'existència fins llavors. Aquesta moratòria d'estudis va acabar sent un regal del cel. Vaig trobar feina sense cap dificultat (el país gaudia d'una prosperitat alimentada pel petroli) treballant a una empresa farmacèutica que fabricava productes propis i alhora feia de distribuïdora per a una empresa nord-americana. Havent fet un curs de capacitació d'uns quinze dies, ja transitava sol, carregant una cartera plena de pamflets i mostres i cantant-ne les excel·lències –barrejades, sens dubte, amb alguns monumentals disbarats clínics. M'ho passava molt bé i em vaig adaptar de seguida al clima i el ritme de la vida al tròpic.

Mentrestant, ja havia començat a fer-me una idea de l'antropologia, en part a base de la lectura i en part parlant amb l'arqueòleg Josep Maria Cruixent, un amic de la família i el director del Museo de Ciencias Naturales. Havia arribat el moment de prendre una decisió, i Mèxic m'atreia. No hi havia estat, però ja sabia que tenia una tradició antro-

pològica molt respectable. A Veneçuela havia descobert que era capaç de sortir-me'n en mons culturals diferents i l'antropologia depenia d'una capacitat de sentir-se a gust en indrets poc familiars.

¡Viva México!

Si la meva estada a Veneçuela m'havia proporcionat l'oportunitat de replantejar la meva carrera universitària, la decisió de desplaçar-me a Mèxic per reiniciar-la seria definitiva. El país ja el coneixia a grans trets. Mèxic, durant el mandat del seu president carismàtic Lázaro Cárdenas, havia destacat entre els pocs estats que van donar suport incondicional a la Segona República, i no només retòric sinó material, enviant-hi tant d'ajut econòmic i militar com va poder. Mèxic també va acollir molts republicans refugiats. Un estudi recent (Pla Brugat 1999:161) calcula que uns 24.000 exiliats espanyols arribaren a Mèxic abans de la caiguda i l'ocupació nazi de França, una xifra alta atès el marge de temps estret i el llarg viatge per mar. Diversos familiars meus havien format part d'aquest èxode. A principis dels anys cinquanta, la meva germana Carolina i el seu marit Jaume Ribas, a més de cosins i amics de la família, ja s'havien instal·lat a Ciutat de Mèxic. Des de molts punts de vista, doncs, continuar els meus estudis a Mèxic tenia molts avantatges.

Poc després d'arribar al Districte Federal, em vaig matricular a l'Escola Nacional de Antropología e Historia. En aquell temps, ocupava el que havia estat la Casa de la Moneda colonial al centre de la ciutat. Era una institució petita i adminis-

trativament autònoma, i no formava part de la ja massificada UNAM. Per tant, tenia personalitat pròpia. Si l'administració era poc eficaç –qualsevol tràmit burocràtic resultava molt difícil– l'altra cara de la moneda era un ambient d'informalitat. Malgrat anar excepcionalment atrafegats, els professors ens eren accessibles, cosa que era molt d'agrair. Vaig estar de sort.

El Mèxic d'aquell temps encara era molt marcat per la ideologia i la pràctica de la Revolució, i dintre aquest esquema l'antropologia, que generalment es considerava una professió progressista i compromesa, hi ocupava un lloc destacat. Per exemple, l'arqueologia havia de servir, entre altres coses, per arrelar la identitat mexicana en el passat prehispanic, mentre que l'estudi etnogràfic dels pobles indígenes havia de facilitar la "integració" dels col·lectius socials marginats. Tot això, que em venia molt de nou, era el reflex d'un corrent intel·lectual essencialment burgès, l'*indigenismo*, que s'inspirava en les cultures autòctones de Mèxic (González 2004).

Malauradament, el projecte d'apropar els indígenes a la societat mexicana a través de l'ensenyament, l'agronomia, l'electrificació del camp i la construcció de carreteres tenia tot sovint conseqüències no desitjades de què en aquell moment no n'estava assabentat. El contacte amb el món exterior facilitava l'exposició de col·lectius indígenes al colonialisme intern, un procés que només s'ha accelerat amb el pas del temps. Fa més de quaranta anys que Eric Wolf (1959:250-254) assenyalà que la solució als problemes de la societat

mexicana no passava ni per la reforma agrícola ni per l'*indigenismo* mentre no canviés la distribució desigual de la riquesa i dels recursos. Però malgrat els fracassos del sistema polític, la meua immersió en l'antropologia mexicana em va infondre la idea que, d'alguna manera o altra, l'antropologia és una disciplina intrínsecament política.

Poc després d'haver-me matriculat a l'Escuela, em vaig assabentar que una universitat nord-americana, la Mexico City College (MCC), tenia el seu campus als afores de la Ciutat de Mèxic. El que em va cridar l'atenció era que gairebé tots els meus professors a l'Escuela també hi feien classes. Generalment les assignatures eren les mateixes, però en anglès. També vaig descobrir que la MCC em validaria no només les assignatures de l'Escuela, sinó també algunes de les que havia fet a la Universitat de Londres, i així acabaria la carrera més de pressa. Ja que la MCC era acreditada als Estats Units, l'estructura del programa d'estudis de la llicenciatura era la típica d'allà, i als estudiants se'ls obligava a cursar algunes assignatures d'altres facultats a part de la carrera

El sistema educatiu dels EUA oferí a Oriol Pi-Sunyer grans possibilitats per a la seva formació. Fotografia: Oriol Pi-Sunyer fent arqueologia a North Dakota (1955).

Quan Pi-Sunyer arribà a Mèxic, aquest encara estava molt marcat per la ideologia i la pràctica de la Revolució: en aquest sentit, l'antropologia era considerada com una professió progressista i compromesa i, per tant, ocupava un lloc destacat. Fotografia: Biblioteca de l'Escuela Nacional de Antropología y Historia (Ciutat de Mèxic).

escollida, però el gruix dels meus estudis consistia en antropologia. Els meus mentors mereixen una menció especial, perquè tots plegats em van infondre una afecció a l'antropologia.

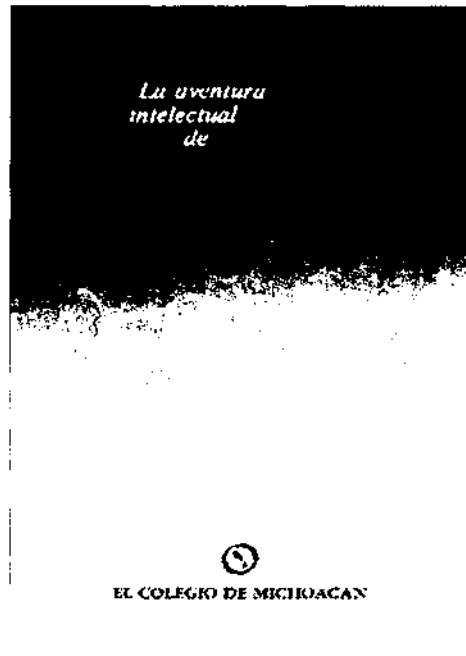
Pablo Martínez del Río era més gran que la majoria dels seus col·legues. Havia estudiat a Anglaterra a principis del segle xx i s'especialitzava en l'estudi de les societats paleo-índies. Feia poc que s'havien descobert diversos jaciments, alguns amb restes de mamut, a Mèxic central, una troballa que per si sola establí un lligam entre la Mesoamèrica central i els caçadors de megafauna al sud-oest nord-americà. Un erudit distingit que havia estudiat la prehistòria del món vell i del nou també, ja s'havia convertit una mica en una figura mítica. M'impresionava no només el seu professionalisme sinó també la seva cortesia impecable. Don Pablo demostrava, amb el seu exemple diari, que la gentilesa i l'erudició eren més que els valors d'una època anterior. Pe-

dro Armillas era molt diferent, tot un personatge: rabassut, barbut, extravagant, exartiller a l'exèrcit republicà, i dotat d'un sentit gairebé cartogràfic de l'espai. És conegut principalment per la seva recerca pionera sobre els antics sistemes de rec de Mèxic central, especialment els de Teotihuacán. Em ve a la memòria una sortida per anar a veure alguns d'aquests recs fòssils, i d'haver-ne quedat no gaire impressionat. No recordo exactament quin comentari vaig fer, però recordo molt bé com en Pedro va animar els seus alumnes cansats i polsosos: "Quina és la característica essencial d'un arqueòleg?", ens va preguntar. Mentre repetíem tot el que se'ns havia ensenyat –parar atenció als detalls, una bona formació en tècniques d'excavació, conèixer la societat en qüestió– primer assentia amb el cap, i després feia que no. "Molt bé, però no anireu gaire lluny sense IMAGINACIÓ, IMAGINACIÓ!" I tenia tota la raó: aquella plana àrida havia sustentat una de les civilitza-

cions més grans del món, cosa que primer ens l'havíem d'imaginar a base dels rastres d'un sistema extensiu de rec.

Molts dels meus professors eren arqueòlegs. El que més impacte va tenir sobre la meva formació com a professional va ser Ignacio Bernal, que més endavant seria director de l'Escuela i del Museo Nacional de Antropología. Bernal, no només un teòric astut i original sinó també un expert en arqueologia pràctica, fou entre els primers a sintetitzar l'arqueologia mexicana. Com d'altres deixebles seus, vaig passar dos estius a Oaxaca excavant el jaciment postclàssic de Yagul i investigant-ne d'altres els més antics dels quals eren de l'època preclàssica i els més recents dataven de les vigílies de la conquesta espanyola.

A principis dels anys 1950, els que dominaven l'arqueologia de Mesoamèrica del sud eren arqueòlegs anglòfons que defensaven la primàcia temporal i cultural de la civilització maia. La perspectiva mexicana, en canvi, posava l'èmfasi sobre els esdeveniments culturals clau que s'havien produït a l'altiplà central i les terres baixes al voltant del Golf de Mèxic. Un dels principals partidaris d'una aproximació "mexicana" a la civilització mesoamericana era l'artista Miguel Covarrubias. Sense ser antropòleg professional, era un excel·lent estudiós de formes i estils de representació. Afortunadament, va ser ell qui em va introduir a l'estudi dels enigmàtics olmecs i, a través dels seus escrits i reminiscències, a la diversitat i la bellesa del tròpic mexicà i els seus habitants (Covarrubias 1947, 1957). Si el do especial d'en Covarrubias per il·lustrar l'estranya ico-

Mèxic representà per a Oriol Pi-Sunyer el desvetllament de la vocació antropològica; mestres com Pedro Armillas, que sempre demanava "imaginació" als seus alumnes, esdevingueren fonamentals per a la seva definició intel·lectual.

nografia dels olmecs amb quatre traços de guix em va sensibilitzar al més antic dels grans estils mesoamericans, va ser l'etnohistoriador Wigberto Jiménez Moreno qui em va ensenyar la lliçó important de la continuïtat cultural. A diferència de la majoria de les "civilitzacions antigues," les mesoamericanes no s'acaben en un passat remot sinó a l'època de conquesta europea. Els pobles indígenes perduren, per cert molt traumatitzats per la dominació colonial, però no deixen de formar part de societats vivents, de parlar la pròpia llengua, i sovint de mantenir una consciència de la pròpia història. Giménez Moreno s'anticipà als actuals estudis culturals subalterns analitzant la subversió de les estructures hegemòniques des de les societats colonitzades.

És possible que aprenguéssim tant fora del context acadèmic com a la universitat. Viatjar costava pocs diners, sobretot per als qui estaven disposats a utilitzar el servei d'autobús de segona. Pocs d'entre els

meus amics tenien cotxe propi, però ens desplaçàvem sovint, i vam arribar a conèixer gran part de Mèxic central i més enllà. Fèiem excursions a la muntanya i anàvem de romiatge, moltes vegades seguint les antigues rutes asteques. Si per a nosaltres aquestes activitats tenien una certa importància, també reflectien el caràcter institucional de la MCC com a universitat urbana, no només geogràficament sinó en el sentit que les seves obligacions envers els estudiants eren estrictament acadèmiques: ens havíem d'espavilar. En aquest ambient poc estructurat, de docència de bona qualitat i màxima autonomia personal, molts van prosperar, i aquest era el meu cas. Al cap de dos anys m'havia transformat, passant de ser un estudiant mediocre a graduar-me *summa cum laude*.

Durant aquest temps em vaig adonar que per a mi l'antropologia era més que una manera de guanyar-se la vida: era una vocació. Mèxic era el cinquè país on havia fet una estada llarga, però la primera societat que em vaig esforçar a entendre amb una certa sofisticació intel·lectual. No era simplement una qüestió d'ofici, de praxi etnogràfica; sorgia d'una identificació personal amb la societat receptora al nivell dels sentits i de les emocions. Em sentia suficientment mexicana com per sol·licitar la nacionalitat mexicana, una identitat política i cultural que vaig mantenir durant una dècada.

Estudis doctorals i vida professional

Durant l'últim any que vaig viure a Mèxic, i amb l'ajut d'un parell de

professors meus, vaig decidir de continuar els meus estudis als Estats Units. Per molts motius –entre altres, per a mi representava el tipus d'universitat que havia vist des de fora de visita a Oxford– m'havia fixat Harvard com a objectiu. Tenia una reputació internacional envejable, i em creia prou informat sobre el seu departament d'antropologia com per pensar que hi encaixaria bé. Tinc un record no gaire precís d'omplir un imprès de sol·licitud i escriure o una carta o un curt assaig, però res d'especialment exigent. Esperava poder matricular-m'hi, però no em va passar mai pel cap la possibilitat que no se'm deixés matricular a cap de les poques universitats nord-americanes amb programes doctorals d'antropologia establerts.

L'encaix cultural tampoc em preocupava, i generalment la prognosi era correcta. El que em va agafar per sorpresa era la rivalitat intensa entre els estudiants i la quantitat de feina que se'ns demanava com a estudiants i assistents docents (*teaching assistants*) alhora.⁴ A Mèxic, havia fet tot el que se'm demanava i una mica més, però sense veure'm obligat a fer grans esforços. A Harvard, vaig passar a formar part d'un departament del qual la característica principal era una atmosfera d'alt rendiment intel·lectual. Els estudiants de doctorat interioritzaven aquestes pautes de conducta i també el sentit de privilegi que les acompanyava: érem membres, encara que menors, de la universitat preeminent del país.

Tal com l'he presentat, Harvard pot semblar un ambient difícil que no permetia prosperar gaire. Més enllà del xoc inicial, la realitat

4. La figura de l'assistent docent (en anglès, *teaching assistant*) és desconeguda en les universitats catalanes i espanyoles. Als Estats Units, el programa setmanal de les assignatures introductòries generalment és de dues classes magistrals impartides pel professor, i una tercera classe de debat en grups reduïts d'una quinzena o vintena d'alumnes a càrrec d'un assistent docent, dels quals n'hi ha quatre o cinc per assignatura. Aquest sistema permet que els estudiants de doctorat es guanyin la vida fent docència universitària, i que aquesta activitat docent formi part del seu aprenentatge professional.

Clyde Kluckhohn (en la fotografia) influí poderosament en Pi-Sunyer, especialment per la seva manera de conjuminar l'anàlisi detallada de cultures específiques amb el seu interès en la recerca de categories universals de la cultura.

era més complexa i força més profitosa. Harvard atreia aspirants a doctorat eixerits i altament motivats, i acabava reclutant un bon nombre d'individus de gran independència intel·lectual, fins i tot excèntrics, que servien d'estímul per a la cultura institucional. Poso com a exemple adient David H. Kelley, a qui Michael Coe (1999:156-157), aleshores també estudiant doctoral a Harvard, ha qualificat d'«únic entre els estudiosos dels maia», un erudit amb uns «vastos coneixements de fenòmens estranys, estraforaris, o marginals». En el transcurs de les últimes tres dècades, les aportacions de Kelley a la descodificació de l'escriptura maia han estat degudament valorades, però com a estudiant doctoral anava molt a contracorrent.

El que vull subratllar, i també queda implícit en el comentari de

Coe, és que el departament d'antropologia ja posava a la pràctica una forma de diversitat a l'hora de reclutar estudiants de postgrau. Fins i tot els excèntrics com David Kelley, un defensor de les teories de contacte transpacífic que creia que els OVNI s'havien d'investigar de forma seriosa, hi trobaven un espai intel·lectual i psicològic. Harvard, però, junt amb la pràctica totalitat de les altres universitats nord-americanes, no era gens «diversificada» en el sentit actual de la paraula. Sobretot la gran majoria del professorat i els estudiants de llicenciatura eren blancs i de les classes benestants. El departament d'antropologia destacava pel fet de tenir l'única catedràtica de la universitat, l'especialista en cultures asiàtiques Cora Du Bois, un fet que s'anticipava a la futura tendència de la professió, ja que en el progra-

5. Una d'elles, Peggy Golde, va publicar *Women in the Field* (1970), la primera recopilació d'assajos sobre l'experiència etnogràfica de les dones. S'hi troben escrits d'antropòlogues de diferents generacions, des de coetànies seves fins a professionals establertes.

6. Uns dos milions i mig d'excombatents van rebre beques d'estudis molt generoses. A Mèxic en vaig conèixer uns quants, i el meu company de pis quan fèiem el doctorat a Harvard, David Kelley, també n'era un.

Bibliografia

Ben-Ami, Shlomo (1984) "The Republican 'take-over': Prelude to inevitable catastrophe?". A: *Revolution and War in Spain 1931-1939*. Paul Preston, ed. London and New York: Methuen, p.14-34.

Bruner, Edward M. (1996) "Tourism in Ghana: The Representation of Slavery and the Return of the Black Diaspora". *American Anthropologist* 98:290-304.

Coc, Michael D. (1999) *Breaking the Maya Code*. Revised ed. New York: Thames and Hudson.

Conneton, Paul (1989) *How Societies Remember*. Cambridge University Press.

Covarrubias, Miguel (1947) *Mexico South*. New York: Alfred A. Knopf.

Covarrubias, Miguel (1957) *Indian Art of Mexico and Central America*. New York: Alfred A. Knopf.

De Jorio, Rosa (2002) "Narratives of the Past/Sites of Memory: Constructing Social, Religious, and Political Identities in the Postcolony". *Political and Legal Anthropology Review* 25(2):1-4.

DiGiacomo, Susan M. (1987) «La Caseta i l'Hortet»: Rural Imagery in Catalan Urban Politics. *Anthropological Quarterly* 60(4):160-165.

Fred, Allan (1995) *Recognizing European Modernities: A Montage of the Present*. London: Routledge.

Geertz, Clifford (2000) *Available Light*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

A partir dels anys setanta, Oriol Pi-Sunyer començà a interessar-se pel model de desenvolupament del règim franquista i les seves conseqüències més immediates com la ràpida industrialització i la sobree edificació de la costa mediterrània amb objectius turístics. Fotografia: la costa catalana nord amb edificacions de caire turístic.

ma d'estudis doctorals hi havia força dones.⁵

Com ja he fet notar, se'ns feia treballar molt, però mai d'una manera infantilitzant. Com a personal docent (*teaching assistants*), fèiem el gruix de la feina acadèmica, però no sense compensacions. Una gran part de la nostra feina era col·lectiva, i això significava que en el transcurs del període d'aprenentatge, se'ns transmetien no només tècniques sinó també la necessitat de col·laborar. Jo diria que el que més em va formar a Harvard era un llistó acadèmic molt alt, junt amb un grup de coetanis d'una intel·ligència excepcional, cosa perfectament compatible amb el llegat intel·lectual dels meus professors, de qui vaig aprendre molt. El ritme, però,

ens el marcàvem principalment nosaltres mateixos: aconseguir notes altes, llegir tant extensivament com atentament, fer recerca seriosa i començar aviat a publicar-ne els resultats. Èrem, doncs, nosaltres mateixos els principals instruments d'una professionalització precoç.

Aquesta explicació de la vida a Harvard fa gairebé mig segle s'ha de situar en un món acadèmic que perdura avui dia només en el record. Una part d'aquest context era específica a l'antropologia com a disciplina, però un element molt important es derivava del prestigi de què gaudia la universitat en aquell moment. Escrivint sobre aquell moment a Harvard, Clifford Geertz (2000:4) ens ofereix unes estadístiques reveladores: «Entre

1950 i 1970, el nombre de doctorats concedits cada any es va multiplicar per cinc, passant d'aproximadament sis mil l'any a trenta mil. (L'any 1940 n'hi va haver tres mil. No té res d'estrany el que passà als anys 60!)» (Geertz 2000:4). Com a exmariner que s'hagué de preparar per a la invasió del Japó, Geertz reconeix el mèrit del programa federal GI Bill, que subvencionava els estudis dels qui havien fet la guerra, i atribueix a la resultant allau d'excombatents la transformació dels campus universitaris nord-americans.

Crec que Geertz té tota la raó. Aquests canvis s'han de situar dins el marc més ampli del suport públic i polític del qual gaudia la universitat. Semblava que hi havia diners per finançar tot projecte amb cap i peus –i segurament també per a molts que no donaven la talla. Geertz anà a parar a Java quasi per atzar, i jo vaig passar per una situació semblant. El Centre d'Estudis Internacional al Massachusetts Institute of Technology havia posat en marxa un estudi transcultural de l'empresariat. Se'm va oferir una plaça al Centre com a investigador, i l'oportunitat de planificar i portar a terme el component mexicà del projecte. A la llarga la seva dimensió comparativa no s'acabà de realitzar, però vaig escriure l'informe, seguit per la tesi doctoral i una etnografia (Pi-Sunyer 1973).

Dintre d'aquest món universitari embriagador, l'antropologia semblava especialment ben posicionada com a disciplina especialitzada en la interpretació cultural. Era encara minoritària, però pretenia formes noves i importants de coneixement. A més, el conjunt de coneixements

encara no era tan extensiu com per no cabre en un sol volum, l'«inventari enciclopèdic» de Kroeber, *Anthropology Today* (1953). Si hi havia molta llibertat intel·lectual, el full de ruta metodològic era gairebé inexistent. Es donava per descomptat que aquestes coses s'aprenien amb la pràctica, això sí, basada en la lectura. Les úniques classes sobre «metodologia» que recordo formaven part de les assignatures d'arqueologia. Passava el mateix amb la teoria: el paradigma regnant era el de la cultura –ben delimitada, diferenciada i coherent– al qual es podien afegir segons el gust del consumidor els principis organitzatius de l'antropologia social britànica i els seus antecedents durkheimians. L'antropologia d'aquell temps era, per damunt de tot, una ciència “sobre el terreny” que semblava, de vegades, basada més que res en la voluntat de passar molts mesos seguits en indrets remots.

Els meus professors semblaven oscil·lar entre la teoria de gran volada i els trets distintius de determinades cultures. Penso particularment en Clyde Kluckhohn, per a qui feia d'assistent docent. De jove, i inicialment per raons de salut, anà al sud-oest nord-americà, i viatjà per tota la zona. Durant la seva estada, la societat navajo el començà a fascinar, i d'aquí passà a l'antropologia. La seva manera d'abordar l'anàlisi detallada de cultures específiques contrastava amb el seu interès en dominis més conjecturals com ara la recerca de categories universals de la cultura. Mirant enrere, em sembla que els meus professors eren el reflex d'una professió en busca d'una teoria mestra i estava situada a més d'una genera-

Gilroy, Paul (1993) *The Black Atlantic*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Golde, Peggy (1970) *Women in the Field: Anthropological Experiences*. Chicago: Aldine.

González, Roberto J. (2004) “From Indigenismo to Zapatismo: Theory and Practice in Mexican Anthropology”. *Human Organization* 63(2):141-150

Gupta, Akhil i James Ferguson (1992) “Beyond Culture: Space, Identity, and the Politics of Difference”. *Current Anthropology* 7:6-23.

Hall, Stuart (1996) “New Ethnicities”. A: *Black British Cultural Studies*. Houston A. Baker, Jr., Manthia Diawara, and Ruth H. Lindborg, ed. Chicago and London: University of Chicago Press. p. 163-172.

Hebdige, Dick (1996) “Digging for Britain: An Excavation in Seven Parts”. Dins *Black British Cultural Studies*. Houston A. Baker, Jr., Manthia Diawara, and Ruth H. Lindborg, ed. Chicago and London: University of Chicago Press, p. 120-162.

Herzfeld, Michael (1987) *Anthropology Through the Looking-Glass*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Kroeber, A.L. ed. (1953) *Anthropology Today*. Chicago: University of Chicago Press.

Löfgren, Orvar (1999) *On Holiday*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

MacBeth, George (1987) *A Child of War*. London: Jonathan Cape.

Maillaud, Pierre (1946) *The English Way*. New York and London: Oxford University Press.

McAdams, Dan P. (1993) *The Stories We Live By: Personal Myths and the Making of the Self*. New York: W. Morrow.

McDonogh, Gary W.

(1986) *Good Families of Barcelona: A Social History of Power in the Industrial Age*. Princeton: Princeton University Press.

Nadal, Jordi (1991) *La població espanyola (Siglos XVI-XX)*. 4a edició. Barcelona: Ariel.

Nora, Pierre (1989) "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire". *Representations* 26:7-24

Pi i Sunyer, Carles (1976) *Una interpretació de l'Empordà*. Barcelona: Destino.

Pi i Sunyer, Carles (1977) *Aquell verd anglès*. Barcelona: Pòrtic.

Pi-Sunyer, Oriol (1973) *Zamora: Change and Continuity in a Mexican Town*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Pi-Sunyer, Oriol (1976) *The Anatomy of Conflict in a Catalan Maritime Community*. Dins *Economic Transformation and Steady-State Values: Essays in the Ethnography of Spain*.

Joseph B. Aceves, Edward C. Hansen and Gloria Levitas, eds. Queens College

Publications in Anthropology. Flushing, NY: Queens College Press, p. 60-68.

Pi-Sunyer, Oriol (1977) "Two Stages of Technological Change in a Catalan Fishing Community". A: *Those Who Live From the Sea*. M. Estelle Smith, ed. New York: West, p. 41-55.

Pi-Sunyer, Oriol (1994) "Arribar a la majoria d'edat en la diàspora". *L'Avenç* (Barcelona) 183:58-63.

Pi-Sunyer, Oriol (1986) "Town, Country and Nation: Studying Culture and Politics in Catalonia". *Anthropological Quarterly* 60(4):167-173.

Pi-Sunyer, Oriol (2000) "Els exilis de 1939. Passar fronteres, reconstruir vides". A: *Les ruptures de l'any 1939*. Manuel Risques, Francesc Vilanova, and Ricard Vinyes, ed. Barcelona: Abadia de

ció de veure's balcanitzada en múltiples sub-sub-disciplines i innumbrables grups d'interès.

Els estudiants de doctorat de la meua generació generalment es guanyaven la vida fent docència i practicant la seva professió. Gairebé tot els estius, em llogava com a arqueòleg. Per a un nouvingut en aquell país immens, el treball arqueològic oferia l'oportunitat de viatjar i de fer etnografia de manera informal. L'estiu del 1955 em va contractar la Societat Històrica de l'estat de North Dakota per excavar jaciments de societats agrícoles de les Grans Planures, però junt amb un parell de joves arqueòlegs nord-americans, vivia a la reserva sioux Standing Rock. Havia llegit bastant sobre la derrota militar d'aquestes societats i els posteriors intents d'assimilació forçada, principalment mitjançant internats. El que vaig aprendre al costat dels Lakota era que esdeveniments com la massacre de Wounded Knee (1890) encara els semblaven de plena actualitat, i seguien emocionalment sense cicatritzar. Eren comunitats que havien perdut els seus mitjans de subsistència i gairebé tot el seu territori en el transcurs d'una sola generació.

El que considero la meua formació paral·lela continuava durant l'estiu del 1956, quan la Thomas Jefferson Memorial Foundation em va contractar per començar l'excavació de Mulberry Row, un camí no gaire distant de la casa principal de Monticello on havien estat allotjats la majoria dels esclaus que pertanyien a Thomas Jefferson. L'arqueologia en si mateixa va anar com una seda, gràcies al suport d'un director summament conside-

rat i l'esforç dels treballadors blancs i negres. Vaig descobrir, però, que fer recerca al sud dels Estats Units era psicològicament molt desorientador. Tothom era enormement amable, i jo intentava correspondre a la seva gentilesa, però no havia viscut mai en un ambient tan peculiar. De vegades em sentia com si fos un dels personatges inventats per Lewis Carroll. Com podia conformar-me a un món a través del mirall, on la celebració de la independència nord-americana el dia 4 de juliol requeria dues festes, una per als blancs i una altra per als negres?

Els meus estudis doctorals havien aprofundit el meu coneixement i la meua experiència de l'antropologia, la societat nord-americana, i el món universitari. Estava preparat per entrar al mercat laboral, i vaig trobar la meua primera plaça de professor a la Universitat de New Brunswick al Canadà (un altre país nou, el sisè) i més endavant vaig tornar als Estats Units, traslladant-me al Case Institute of Technology a Cleveland, a l'estat d'Ohio. Al mateix temps, acabava d'escriure la tesi, i se'm va concedir el títol de doctor l'any 1962. Durant la dècada dels seixanta, dividia el meu temps entre l'arqueologia i l'estudi etnogràfic de les societats modernes i complexes, primer a Mèxic i més endavant a Europa. Jo no era l'únic que s'interessava per entendre la naturalesa dels canvis i les commocions que alteraven els contorns de la societat a banda i banda de l'Atlàntic.

Aquesta dècada de mobilitzacions populars en les quals els estudiants i joves professors jugaven un paper tan important prenia formes dife-

rents en diferents països, però tenia en comú amb altres moviments de contestació –els fets de maig a París, la primavera del 1968 a Praga, la massacre de Tlatelolco a la Ciutat de Mèxic – un ferm compromís amb la pau i la justícia social, i el convenciment que (com diríem ara) un altre món era possible. Havent demanat una subvenció per estudiar-ne la variant espanyola, vaig començar pel model de desenvolupament que el règim franquista havia implantat: la industrialització desfermada i la sobreedificació de la costa mediterrània de cara al turisme. Era a Roses, al cap d'un hivern treballant i parlant amb els pescadors, que em vaig assabentar de les dimensions locals del problema (Pi-Sunyer 1976; Pi-Sunyer 1977). D'això fa trenta anys, i des d'aleshores he continuat treballant no només a Catalunya sinó també al sud de Mèxic, a l'estat de Quintana Roo. D'aquesta perifèria el primer que em va cridar l'atenció era l'impacte del turisme de masses sobre les comunitats indígenes i el medi ambient (Pi-Sunyer i Thomas 1997). Últimament m'ha interessat la representació de la modernitat, i el poder d'aquestes representacions de fixar significats (Pi-Sunyer 2002).

Postdata

Un assaig com aquest no té conclusió natural. Treballo amb les capacitats i les eines al meu abast per aproximar un món ja distant, plenament conscient que cada història de vida representa un angle de visió particular. L'antropologia, en forma d'autoetnografia, és el millor mitjà a la meva disposició per representar

una sèrie d'esdeveniments i situacions que són alhora intel·lectuals i afectius, personals i col·lectius, fragmentats i reconfigurats. Si no es pot recuperar la distància temporal de forma simple i directa, aquesta problemàtica és en certa mesura comparable a la de la distància cultural: paga la pena intentar bastir-hi ponts, escurçant distàncies a poc a poc. S'aprèn aviat que l'èxit etnogràfic és inevitablement parcial, i la lliçó és vàlida també per a les indagacions en un passat que serà sempre d'alguna manera un país estranger. Ho serà més o menys, segons la qualitat de la interpretació i de l'anàlisi que en fem.

Montserrat i Fundació Carles Pi i Sunyer, p.9-33.

Pi-Sunyer, Oriol (2002) "Space, Power, and Representation in Yucatán". A: *The Spaces of Neoliberalism: Land, Place and Family in Latin America*. Jacquelyn Chase, ed. Kumarian Press; Bloomfield, Conn., p. 213-240.

Pi-Sunyer, Oriol i R. Brooke Thomas (1997) "Tourism, Environmentalism and Cultural Survival in Quintana Roo, Mexico". A: *Life and Death Matters: Human Rights and the Environment at the end of the Millennium*. Barbara Rose Johnston, ed. Walnut Creek, CA: Altamira Press. p. 187-201.

Pi-Sunyer, Oriol i Susan M. DiGiacomo (1999) "Spaniards". A: *Encyclopedia of American Immigrant Cultures*. David Levinson, ed. New York: Macmillan, p. 835-842.

Pla Brugat, Dolores (1999) *Els exiliats catalans; Un estudio de la emigración republicana española en México*. México, DF: Instituto Nacional de Antropología e Historia/Orfeó Català de Mèxic.

Sánchez-Albornoz, Nicolas (ed.) (1988) *Españoles hacia América*. Madrid: Alianza.

Schama, Simon (2002) *A History of Britain, Vol. 3, The Fate of Empire 1776-2000*. New York: Miramax.

Somers, Margaret R. (1994) "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach". *Theory and Society* 33(2):604-649.

Vilanova i Vila-Abadal, Francesc, comp. (1998) *Des dels camps. Cartes de refugiats i internats al Migdia Francès l'any 1939*. Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer. Num. 3. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer.

Wolf, Eric (1959) *Sons of the Shaking Earth*. Chicago and London: University of Chicago Press.